

ידעו שלא עיברו – אולם לא רצו שיסמכו על כך, כי שמא יזדמן אונס לשליח. וגם מסתמא יהיו כאלו שלכם נוקפים] (עפ"י חרושים ובאורים).

– זה שלא היה אלול מעובר ברוב השנים, נראה משום שהיה מצוי שחשון וכסלו שניהם מלאים – שהוא זמן יורה, וכן בניסן – שהוא זמן מלקוש, וכן בתמוז ובאב – מפני הארכת היום וקשה לראות הלבנה תיכף אחר המולד, אבל בראש חדש תשרי אין עבים ואין היום ארוך והיתה נראית הלבנה תיכף אחר המולד, וכאשר כבר היו השנה ששה או שבעה חדשים מלאים היה המולד במוקדם, לכך היה אלול לעולם חסר (חזון איש קמא, ז).

הא איצטריך מעברינן ליה – הא מיקלקל ראש השנה? – מוטב יתקלקל (כנראה כצ"ל) ראש השנה ולא יתקלקלו כולהו מועדות. מכאן כתבו ראשונים להוכיח כדברי רש"י במשנתנו (יח). שלא היו נוהגים לעשות שני ימים ראש השנה [עד לתקנת רבן יוחנן בן זכאי] אלא היו סומכים על רוב שנים שאין אלול מעובר, כי אם היו עושים יומים כדברי התוס' (שם), מה קלקול יש לראש השנה אם עיברו את אלול (עפ"י תורי"ד; תשב"ץ ח"ב רח).

[בישוב קושיות התוס' שמוכח מכמה סוגיות שהיו נוהגים לעשות שני ימים ראש השנה, מצינו שני תירוצים הפכיים; –

בתורי"ד מבואר שאמנם בני בבל הרחוקים היו עושים יומים כשאר ימים טובים של גליות, אך במקומות שהיו השלוחים מגיעים אליהם, ובהם עושים בשאר ימים טובים יום אחד בלבד, רק בהם היו עושים גם ראש השנה יום אחד על סמך רוב שנים. ואילו הנצי"ב כתב סברה הפוכה; במקומות שנהגו שני ימים טובים של גליות, הואיל ולענין יום כפורים היו חייבים לסמוך על הרוב והיו צמים יום אחד בלבד, הלכך גם ראש השנה עשו יום אחד, כי אין לעשות יומים ראש השנה מפני הספק ואחר כך לצום יום אחד ושוב לחוג יום טוב של סוכות יומים, אבל במקומות שהגיעו השלוחים אליהם עד יום הכפורים, שם היו עושים יומים ראש השנה, עד שיוודע להם על ידי השלוחים. וע"ע בהרחבה בשתי השיטות הללו, בשו"ת שבט הלוי ח"א קכח וח"ו עח. וע"ע 'המועדים בהלכה' – ר"ה].

יצוין שבחזון איש (קמא, ו) ביאר כוונת רש"י לענין יום הכפורים, שעושים רק יום אחד והולכים אחר רוב שנים, אבל ר"ה ודאי עושים בני הגולה שני ימים. ואולם בתורי"ד ובתשב"ץ מבואר שתפסו דברי רש"י כפשוטם, אף לענין ראש השנה. ולשיטת התוס', פירש הטורי-אבן מהו 'קלקול דראש השנה' – לענין מת, שאמרו (בביצה ו). מת ביום טוב שני יתעסקו בו ישראל אפילו ביו"ט שני של ראש השנה, כי הולכים אחר רוב שנים שאין אלול מעובר. וכיון שעיברו את אלול נמצא שיום שני של ר"ה היה היו"ט האמתי וחיללוהו ישראל.

דיקא נמי דקתני על תשרי מפני תקנת המועדות' – ולא אמר 'מפני המועדות' כבשאר חדשים – לרמז שאף על פי שיש קלקול לראש השנה, עדיף לנו לתקן את שאר המועדות שיהיו כהלכתן, ואם יזדמן שצריך לעבר לאלול – יעברוהו [וממילא יש צורך בשליחת שלוחים בתשרי, להודיע אם עיברו אם לא] (עפ"י טורי אבן; חרושים ובאורים).

דף כ

אלא אי אמרת לעולם חסר אמאי מחלינן? – משום דמצוה לקדש על הראייה. יכול היה להקשות,

אם כן מדוע מחללים רק על ניסן ותשרי, הלא לפי טעם זה אין חילוק בין ניסן ותשרי לשאר החדשים, אלא שמקשה כן בהמשך (ע' ריטב"א ורשב"א; שפת אמת).

'איכא דאמרי... אלא אי אמרת זמנין מלא זמנין חסר אמאי מחללינן, נעבריה האידינא ונקדשיה למחר'. יש לשאול מה תועלת תהא בזה, הלא סוף סוף אין מקדשים אותו זמן שנראה בו הירח. ונראה שזו אכן סברת הלשון הראשונה [וכן נראה לפי מסקנת הגמרא שפעמים מלא פעמים חסר, ולא חשו לישב קושיא זו – מפני הטעם האמור], אבל לפי לשון אחרונה עיקר המצוה שיהא קידוש בית דין על פי הגדת עדים, גם אם אינם מקדשים את אותו זמן שראו בו המולד (עפ"י שפת אמת. וע' חרושים ובאורים).

'בשלמא זמנין מלא זמנין חסר משום הכי מחללינן, אלא אי אמרת לעולם חסר אמאי מחללינן. תיבתא'. אפשר שאף על פי שהמסקנא כאן פעמים חסר ופעמים מלא, לפי האמת נהגו שיהא אדר הסמוך לניסן לעולם חסר, כמו ששלחו למר עוקבא. והטעם, כדי שיהא יום ראש של פסח עיקר החג. [וכמו שהשתדלו שאלול יהא לעולם חסר, כדי שיום ראשון של ראש השנה הוא יהיה העיקר. אם כי בשעת הצורך, כשבאו עדים שראו את המולד רק ביום ל"א – היו מעברים את אלול] (עפ"י חרושים ובאורים לעיל יט:).

'כי אתא עולא אמר עברוה לאלול... משום ירקיא... משום מתיא'. יש לשאול לפי זה מהו שאמר רב (לעיל יט:): מימות עזרא ואילך לא מצינו אלול מעובר, והלא מן הנמנע שלא יחול ראש השנה ביום רביעי או שישי בכל אותן השנים, ואז צריך לדחות? ונראה שעיקר כוונת רב לומר שמימות עזרא לא היו נוהגים שני ימים קודש בגלל שלא באו עדים ביום ראשון, אבל מחמת הדחייה הקבועה אכן אירע שעברו לאלול, ואז היו עושים ראש השנה רק ביום שלשים ואחד (עפ"י חזון-איש קמא, ז).
וז"ע בגמרא להלן לב. שמבאר שנקטו דברי רב כפשוטם, שלא היה אלול מעובר מימות עזרא עד לשעת המאמר.

'איכא בינייהו יום הכפורים שחל להיות אחר השבת, מאן דאמר משום מתיא מעברינן ומאן דאמר משום ירקיא לאימת קא בעי להו לאורתא, לאורתא טרח ומייתי'. כשיום הכפורים חל באחד בשבת, חלים ראש השנה וסוכות ושמיני עצרת בערב שבת, ואם כן לכאורה צריך לעבר גם למאן דאמר משום ירקיא?

וצריך לומר שעכשו סוברת הגמרא שביום טוב ושבת אין חשש ירקיא כי אפשר בחמים וגם אפשר לבשל ביום טוב ולהכין כראוי. ורק ביום הכפורים ושבת יש משום ירקיא (עפ"י חרושי הר"ן; תוס' הרי"ד [וכתב שם שגם לפי האמת אין טעם 'ירקיא' אמור ביום טוב, ומה שאמרו בסמוך היינו רק מפני דוחק המקשה מאי ביניהו, אבל לפי האמת אין כאן מחלוקת אלא לכל הדעות טעם העיבור הוא רק משום יום כפור, 'וכוהו ימצאו בתלמוד סברות הרבה שמעמידים כן מפני דוחק המקשה ואין לסמוך עליהם']. וכ"כ בחרושים ובאורים, ופירש בזה לשון 'אי הכי' דלהלן).

'מאימין על העדים על החדש שלא נראה בזמנו לקדשו, אף על פי שלא ראוהו יאמרו ראינו'. ומדובר שעל פי החשבון צריכה היתה הלבנה להראות אז (עפ"י פני יהושע).
כתב בשפת-אמת: תמוה הדבר למה יעידו שקר, אם יש כח לבית דין לקדש החודש ברצונם מה לנו לעדותם.

ואכן מטעם זה פירש הרמב"ם (קדוש החדש ג, יט) באופן אחר: 'מאיימין על עדים שנתקלקלה עדותן והרי הדבר נוטה (וגנאי) שלא תתקיים העדות ויתעבר החדש – מאיימין עליהן כדי שתתקיים העדות ויתקיים החדש בזמנו. וכן אם באו עדים להזים את העדים שראוהו בזמנו קודם שקדשוהו בית דין – הרי אלו מאיימין על המזימין עד שלא תתקיים ההזמה ויתקדש החדש בזמנו' (וע' גם בפירוש רבנו חננאל).

דעת הגרעק"א (בתשובה קעו) שבעדות החדש אין לוקין משום 'לא תענה ברעך עד שקר' – שאין כאן 'רעך'. ויש סיעתא לדבריו מסוגיתנו, שהרי אם יש בזה לאו דאורייתא כיצד מאיימים על העדים לעבור על איסור תורה. ואולם מדברי המרדכי יש להוכיח שלא כרעק"א. וכן כתב גם המנחת-חינוך (ד, ג), שגם בעדות החדש לוקים משום 'לא תענה'. (עפ"י שיעורי ר' שמואל רוזובסקי ב"ב קיד).

וצריך לומר שהמרדכי יפרש כהרמב"ם, שהאיום הוא על עדי ההזמה. או שמא הואיל והעדות שהם מעידים אמת שהיה נולד, שכן אנו יודעים על פי חשבון (וכנ"ל מהפנ"י), אעפ"י שאנו יודעים שהם עצמם לא ראו, הדברים בעצמם אינם שקר, הלכך מותר להטריפם ולהטריד דעתם [ערמב"ם שפירש כן 'מאיימים'] כדי להוציא מהם עדות ראייה. וצ"ע.

וע' בסוד הענין בספר פרי צדיק ח"ב לפרשת החדש ו.

דבא אמר: הא דתני רבה בר שמואל אחרים היא, דתניא אחרים אומרים אין בין עצרת לעצרת ואין בין ראש השנה לראש השנה אלא ארבעה ימים בלבד. יש לשאול, הלא שתי דעות הן החלוקות ביסודן שהרי אחרים אינם סוברים מצוה לקדש על פי הראיה (כמו שאמרו בערכין ט' א' קמ"ל דלא בעינן מצוה לקדש עפ"י הראיה וכפרש"י), שאם לא באו עדים ביום שלשים אין מעברים את החדש אלא מקדשים על פי הסדר הקבוע, ואילו רבה בר שמואל תנא החדש הזה לכם – כזה ראה וקדש.

אך נראה מה שאמרו 'אחרים היא' – לא לגמרי, אלא בדבר זה לבד סבר כאחרים, שאין מעברים מפני צורך ירקיא ומתיא [כדרך שמעברים את השנה מפני צרכי הציבור, ע' סנהדרין יא], אך אמנם חולק עליהם בכך שלדבריהם אין שום גורם אחר מלבד החשבון, ואילו הוא סובר מצוה לקדש על פי הראיה.

נמצאו שלש מחלוקות בדבר; לחכמים, וכן פסק עולא, מעברים מפני צורך ירקיא ומתיא. לאחרים עושים אחד מלא ואחד חסר [מלבד אחת לכמה שנים שמוסיפים יום לחדש, כדי להשוות את חדשי הלבנה עם החמה, כמו שכתבו התוס' (וי"ח)]. ולתנא דרבה בר שמואל [וכן סוברים כמה תנאים – ע' שבת קיד. מחלוקת רבי עקיבא ורבי ישמעאל בשבת הסמוכה ליהכ"פ או ליום טוב, ועוד] אין מעברים מפני צורך ירקיא ומתיא אלא מפני צורך החשבון.

[ובזה מיושבים פסקי הרמב"ם שתמהו עליו רבים, שפוסק מצוה לקדש על פי הראיה, וגם פוסק שמשנים את קביעות החדש לצורך הכוונת החשבון ולא הזכיר משום מתיא ומשום ירקיא כדברי עולא, ונראה מדבריו שיתכן שיבואו שבת ויום הכפורים בסמיכות, עכ"פ בזמן שקדשו על פי הראיה. (ע' בהלכות קדוש החדש ז, ובהשגות הראב"ד; תמידין א, ז ובלחם משנה; מנחת חינוך שח). אך לפי האמור נראה שפסק כרבה בר שמואל שכן היא דעת כמה תנאים, ואין מעברים את החדש משום מתיא וירקיא. אכן לפי החשבון המסור בידינו עתה מהלל השני, יש צורך בדחיה כדי לכוין את המולד האמתי עם קביעות ראש חדש. ומה שהקשה הראב"ד מה חטאו ימי אד"ו ובמה זכו ימי בגה"ז – לא קשה, כיון שבלאו הכי הוצרכה דחיה מפני צורך החשבון, על כן בחרו בימי אד"ו לדחותם משום ירקיא ומתיא, אך בעצם אין דוחים אלא מפני צורך החשבון] (עפ"י בית ישי כט).

ישוב אחר לפסקי הרמב"ם, כתב המפרש בהלכות קדוש החדש שם על פי דברי רבנו חננאל בסוגיתנו, שמעולא נעלם סוד העיבור והיה נדמה לו שב"ד עיברו לאלול משום ירקיא אך באמת לא עיברו אלא על פי החשבון שנמסר בסוד העיבור, והסיבות שאמר עולא אינן אלא סעד למסורת שבידם. ודברים דומים כתב רבנו חננאל (בסוכה נד): בדעת אחרים. ואולם כבר תמהו על דברי

רבנו חננאל שאין נראה כן מסוגיתנו. ע' בכל זה ועוד בבית ישי שם. עוד על דברי ר"ח, ע' בספר מאור ישראל. עוד בהסבר שיטת הרמב"ם, ע' בקונטרס 'משיב טענה' לר"צ הכהן עמ' 168 ואילך.

(ע"ב) '... ושמואל דאמר בר"ה דף כ' יכילנא לתקוני לכולי גולה – אין לטעות שהיה מתקן באופן שלא יהיו תלויין בארץ ישראל, שזה אי אפשר דהא צריך דוקא על פי הראיה ודוקא על פי בית דין סמוכין דארץ ישראל אלא לחשבון בעלמא הוא, ואם כן אין שייך לומר שנענש על זה, שלכן לא סמכוהו. ובכלל ח"ו לנו לחפש חטאים בעמודי העולם וכשמואל דחשיב בהוא עלמא טובא כמפורש בברכות דף י"ח' (מתוך אגרות משה חו"מ ח"א סוס"י א).

לדברי החזון-איש (או"ח קל – מובא להלן כא). הרשות נתונה לבית דין במקום שאין שלוחים מגיעים, לקבוע חדשים ומועדות למקומם על פי חשבון כמו בזמן הזה. ולפי זה מתפרשים דברי שמואל כפשוטם. וכן כתב שם. וכן נראה שפירש הרשב"א בתשובה (ח"ד רנד) את דברי שמואל. וכן פירש הנצי"ב בחדושי.

כי סליק רבי זירא שלח להו צריך שיהא לילה ויום מן החדש. ע' פירוש הסוגיא בארוכה בספר המאור שעל הרי"ף. [ומכאן יסוד שיטתו בענין 'קו התאריך', שהוא נמצא 90 מעלות מזרחה לארץ ישראל. ולדעת החזון-איש (קונטרס י"ה שעות) כן היא גם דעת שאר הראשונים, אף החולקים על בעל המאור בפירוש הסוגיא]. עוד בפירוש הסוגיא, ע' פירוש הלכות קידוש החודש על הרמב"ם (רפ"ז) ומרכבת המשנה שם; ספר העיבור לרבי אברהם אבן עזרא; ספר העבור לרבי אברהם בר חייא הנשיא; פירוש ר"ה המיוחס לרמב"ם; באר הגולה למהר"ל באר ששי; חזון איש סד; קמא, ח-ט; חדושי הנצי"ב.

ראה עוד ב'קונטרס כ"ד השעות' לד"ר וידאל, ובתלמוד מהדורת שוטנשטיין – באור מפורט לדברי רש"י ותוס' בסוגיתנו, תוך הצגת הבסיס האסטרונומי לסוגיא כולה.

ענינים ופרפאות

'אמר אביי: לא קשיא, הא בניסן ותשרי הא בשאר ירחי. רבא אמר: הא דתני רבה בר שמואל אחרים היא...' מצינו שתי דרכים חלוקות לאביי ולרבא בישוב סתירה במשנה או בברייתא; אביי מעמיד באוקימתא ורבא מעמיד במחלוקת תנאים [וכבר נחלקו כיו"ב אמוראים ראשונים – ע' בקדושין סג: ובתו"ש שם], כמו כאן. וכן בברכות מז: (וע' גם שבת נב. ושם עד. וע"ש עה. קכב.) וביומא מא: ביצה יד (וע' תענית ד; כתובות מז); סוטה ה; קדושין לט: ב"מ נב. ושם ע"ב; בבא בתרא פ (וכיו"ב שם קמ:); עבודה זרה מג. זבחים מג. צז. תמיד כז. וע' גם בשבת נב. ושם עד. עה. תענית ד; כתובות מז:

ואמנם מצינו בנבחים עה-עט שאביי העמיד ב'הא דידיה הא דרביה' ורבא העמיד באוקימתא. וגם בשבועות יג. אביי העמיד בפלוגתא, ורבא תירץ באופן אחר [אך לא באוקימתא מסוימת]. וכיו"ב בשבת קמד: וע' גם במנחות נא. וגם בב"מ נא: נראה לכאורה שהפכו שיטתם, אך ע"ש ברמב"ן ורשב"א דרבא לא פליג אדאביי.

(ע"ב) **'אמר אביי משמעות דורשין איכא בינייהו.'** כך שיטתו של אביי בכמה מקומות (וע' במצוין בבבא-מציעא כז ובסנהדרין לד. וכן נמצא לרבי יוחנן שאומר כן בכמה מקומות).

'... וכתוב ומבני יששכר יודעי בינה לעתים שהיו יודעים לעבר שנים ולקבוע חדשים (כמו שאמרו באסתר רבה א). וזה נקרא 'סוד' וכמו שאמרו בגמרא (כתובות קיב.) בסוד עמי לא יהיו – זה סוד עיבור, וכמו שאמרו (שם קיא.) שלא יגלו הסוד לאומות העולם, ופרש"י אמרי לה סוד העיבור ואמרי לה סוד טעמי התורה. ובתוס' פירשו בפשוטו שלא יגלו סוד העיבור, על פי מה שנאמר כי הוא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים זהו סוד העיבור.

וכמו שאמר רבינו הק' זצוק"ל שכתוב בינה לעתים – שהבינה באה קודם לעתים, דהאדם היודע שהוא שבת וכדומה על ידי זה מעלה על לבו קדושת השבת, אבל אם היה מהלך במדבר ואינו יודע מתי שבת לא הרגיש כלל, והמה השכילו מקודם הבינה בלב שהעת והזמן ראוי לקדושה זו ולקדש בו החודש, ועל ידי זה לפעמים היו מאיימין על העדים שנראה בזמנו לעברו, והוא על ידי שהרגישו שהקדושה צריך לקבוע ביום זה, והיה בו קדושה כמו שאמרו (להלן כה) אתם אפילו מזידין. וזהו סוד העיבור... (מתוך פרי צדיק ר"ח אייר ב).

ע"ע אוהב ישראל פרשת בא ד"ה עוד בפסוק הנ"ל (וב"לקוט אוהב ישראל' בהליכות ומנהגים בסוף הספר הערה לד).

דף כא

'לוי אקלע לבבל בחדסר בתשרי, אמר: בסיים תבשילא דבבלאי ביומא רבה דמערבא. אמרי ליה: אסהיד. אמר להו: לא שמעתי מפי בית דין מקודש'. התוס' מפרשים (וכן מבואר מדברי רש"י) שבא לשם ביום י"א לפי חשבון בני בבל ובאמת היה זה יום הכפורים, וממקום קרוב שבתוך התחום הגיע. ואף על פי שהוא יום צום, נמנע מלהעיד הואיל ולא שמע מפי בית דין. ותמהו התוס' בטעם הדבר, ונדהקו לפרש משום 'אתם' – אפילו שוגגים או מוטעים או מזידיים לפיכך אין כאן חילול יום הכפורים. [ואין הכוונה שתלוי הדבר בהנהגתם, וכיון שנהגו יום הכפורים באותו יום כך הוא האמת – שהרי אין הדבר תלוי אלא בבית דין המקדשים את החודש (וכן תמה הטורי-אבן כדבריהם), אך הכוונה שחכמים שתקנו שיהיו השלוחים יוצאים, הם תקנו שבאותם מקומות שלא יגיעו השלוחים, יעשו יום טוב על סמך הרוב שהוא חסר, ויתקדש להם החודש באמת כך. והם רשאים לתקן כן]. וקשה מדוע בתחילה אמר להם שהם אוכלים ביום הכפורים, והיינו כדי שלא יאכלו, ושוב חזר בו ולא רצה להעיד.

ולולא דבריהם היה נראה שהגיע לשם [מחוץ לתחום, כפשוטו] בי"א בתשרי האמיתי שהוא לבני בבל י"ב, ואמר להם: בשעה שאתמול צמו בארץ ישראל אתם אכלתם מעדנים. ואמרו לו: העד על כך כדי שנחוג יום טוב של סוכות יום אחד. ולא רצה להעיד לקולא הואיל ולא שמע מפי בית דין, כיון שיכולים להחמיר לעשות יום-טוב שני ימים (שפת אמת).

מה שכתב לפרש בכונת התוס', הנה בחזון איש (או"ח קל) כתב שיש רשות לבני חוצה לארץ במקומות שהשלוחים אינם מגיעים אליהם, לקבוע ראשי חדשים ומועדות לארצותם לפי חשבון המולדות, שכן נמסר בהלכה למשה מסיני. ודברי התוס' כפשוטם לפי"ז ש'אפילו מוטעים' מתייחס כלפי בית דין שבאותו מקום. [שו"ר כן במפורש בשו"ת הרשב"א ח"ד רנד, וכן בחזו"א (קל, ג קמא, ח), אלא שלא פירש כן בכונת התוס']. וכן פירש בספר חדושים ובאורים דברי התוס'. וכבר הערנו (בביצה ד) שבתורי"ד (שם) נראה מבואר שלא כדברי החזו"א. אך יתכן שבתוס' כאן נמצא מקור לחידושו.

עוד בבאר דברי התוס', ע' בערוך לנר, פתח עינים, חדושי הנצי"ב, תרועת מלך (לט); שעורים לזכר א"מ ח"א עמ' קלט; אגרות הראיה ח"ד עמ' עז.